

Jan Pawlak

Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa w Warszawie

Tendencje zmian struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w niektórych krajach Unii Europejskiej*

1. Wprowadzenie

W drugiej połowie XX wieku w większości krajów wchodzących w skład Unii Europejskiej zmieniły się proporcje pomiędzy poszczególnymi grupami obszarowymi tak pod względem liczby gospodarstw rolniczych, jak i powierzchni użytków rolnych. Głównym motywem tych zmian, które w pierwszych dziesięcioleciach powojennych ułatwiał boom gospodarczy generujący popyt na siłę roboczą uwalnianą z rolnictwa, było dążenie do zwiększenia skali produkcji w celu zapewnienia parytetu dochodów właścicielom gospodarstw rolniczych. Efektem był wzrost średniego arealu gospodarstw w poszczególnych krajach. Wzrost ten był możliwy dzięki dynamicznemu rozwojowi mechanizacji rolnictwa, zapewniającemu poprawę wydajności pracy, dzięki któremu zwiększanie produkcji mogło się odbywać przy coraz mniejszym zatrudnieniu w rolnictwie.

Celem tego artykułu jest próba przedstawienia ważniejszych prawidłowości przemian struktury gospodarstw na przykładzie kilku krajów Europy Zachodniej.

Zakres analizy ograniczono do 6 dobranych w sposób celowy krajów należących do Unii Europejskiej. RFN wybrano z uwagi na bliskie sąsiedztwo i położenie w podobnej strefie geograficznej, a także dlatego, że struktura gospodarstw Polski i Niemiec była w 1950 r. podobna. Holandia i Belgia – to kraje o największej wydajności pracy w rolnictwie. Dania reprezentuje kraje skandynawskie, a jej rolnictwo cechuje się także bardzo wysoką efektywnością. Francja należy, obok Wielkiej Brytanii i Danii, do krajów o stosunkowo dużym przeciętnym areale gospodarstw. Włochy zaś są typowym przedstawicielem państw strefy śródziemnomorskiej, cechującej się dużym rozdrobnieniem gospodarstw. Nie uwzględniono różnic regionalnych

* Artykuł przygotowany na podstawie informacji zawartych w pracy wykonanej w ramach grantu zamawianego KBN pt. "Przemiany w strukturze agrarnej i zatrudnieniu w rolnictwie do końca XX wieku".

w obrębie poszczególnych krajów. Wypada jednak zaznaczyć, że różnice takie istnieją i w niektórych krajach mają bardzo istotne znaczenie. Są one wynikiem uwarunkowań przyrodniczych, gospodarczych, demograficznych oraz politycznych. Wpływ na ich powstanie miał czynnik historyczny. Widać to na przykładach Włoch i Niemiec, które przez wiele stuleci były podzielone na wiele państw i państewek, a część ich terytoriów (Włochy) wchodziła w skład mocarstw ościennych. Mimo że od ich zjednoczenia upłynęło po sto kilkadziesiąt lat, struktura obszarowa gospodarstw rolniczych na północy Włoch różni się zasadniczo od występującej na południu i na wyspach. Średni areal gospodarstw w Szlezwiku-Holsztynie jest znacznie większy niż w Bawarii, Badenii-Wirtembergii czy Hesji.

Analizą objęto w zasadzie okres od 1950 do 1994. Pewne odchylenia w poszczególnych krajach od dat granicznych przyjętego okresu zostały spowodowane niedostępnością danych statystycznych za niektóre lata.

W pracy wykorzystano dane z roczników statystycznych wybranych państw oraz organizacji międzynarodowych. Dodatkowe informacje czerpano z wcześniejszego opracowania autora, dotyczącego analizy porównawczej w skali międzynarodowej [13].

2. Zmiany struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w wybranych krajach

2.1. Podstawą analizy zmian struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w Niemczech były publikacje statystyczne [7, 18]. Z uwagi na konieczność zapewnienia ciągłości przy zachowaniu porównywalności ograniczono się do landów zachodnich ("starych"). Nie uwzględniono obszaru byłej NRD, który pod względem struktury agrarnej różni się zasadniczo.

W okresie objętym analizą powierzchnia użytków rolnych w RFN zmniejszyła się o ponad 11%. Znacznie większy był przy tym spadek liczby gospodarstw.

W latach 1949–1994 liczba gospodarstw w RFN zmniejszyła się:

- w grupie obszarowej 1–5 ha — o 81%,
- w grupie obszarowej 5–10 ha — o 78%,
- w grupie obszarowej 10–20 ha — o 60%,

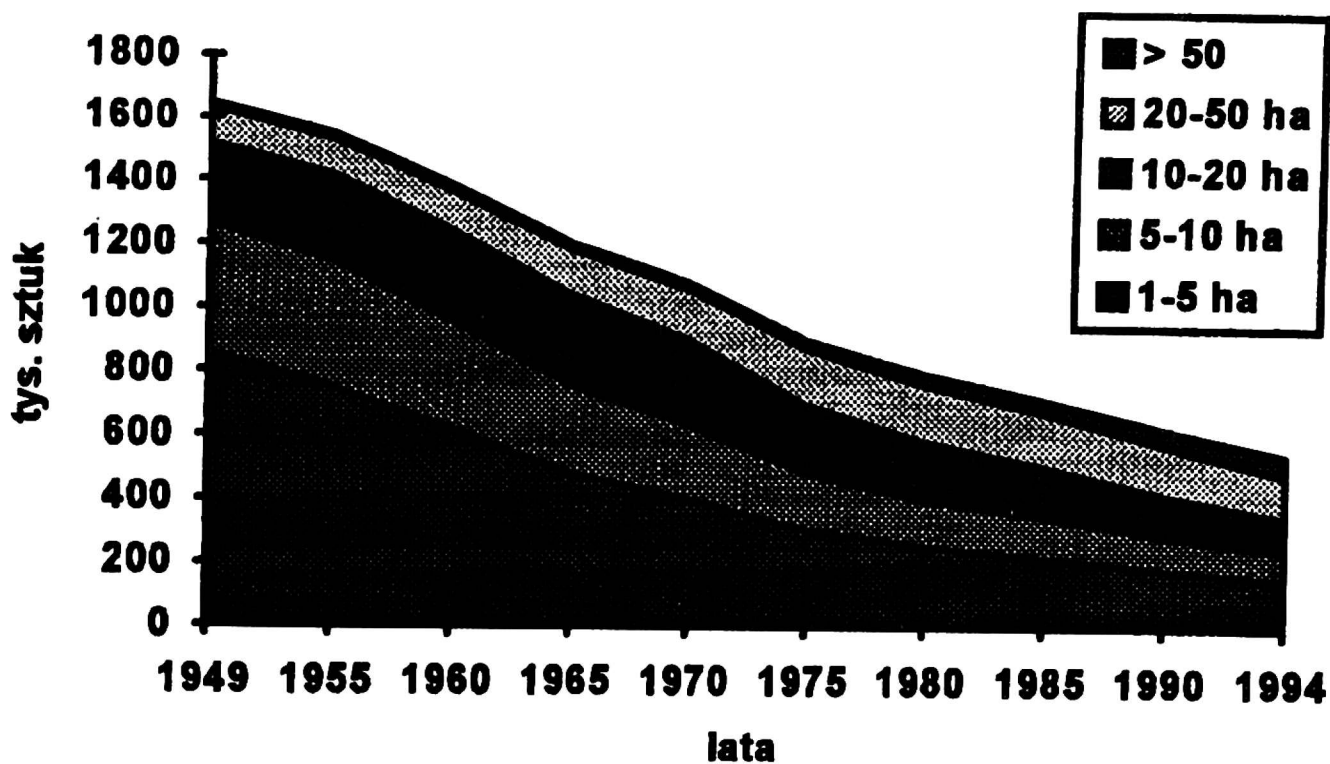
przy jednoczesnym wzroście:

- w grupie obszarowej 20–50 ha — o 21%
- w grupie obszarowej ponad 50 ha — o 281%.

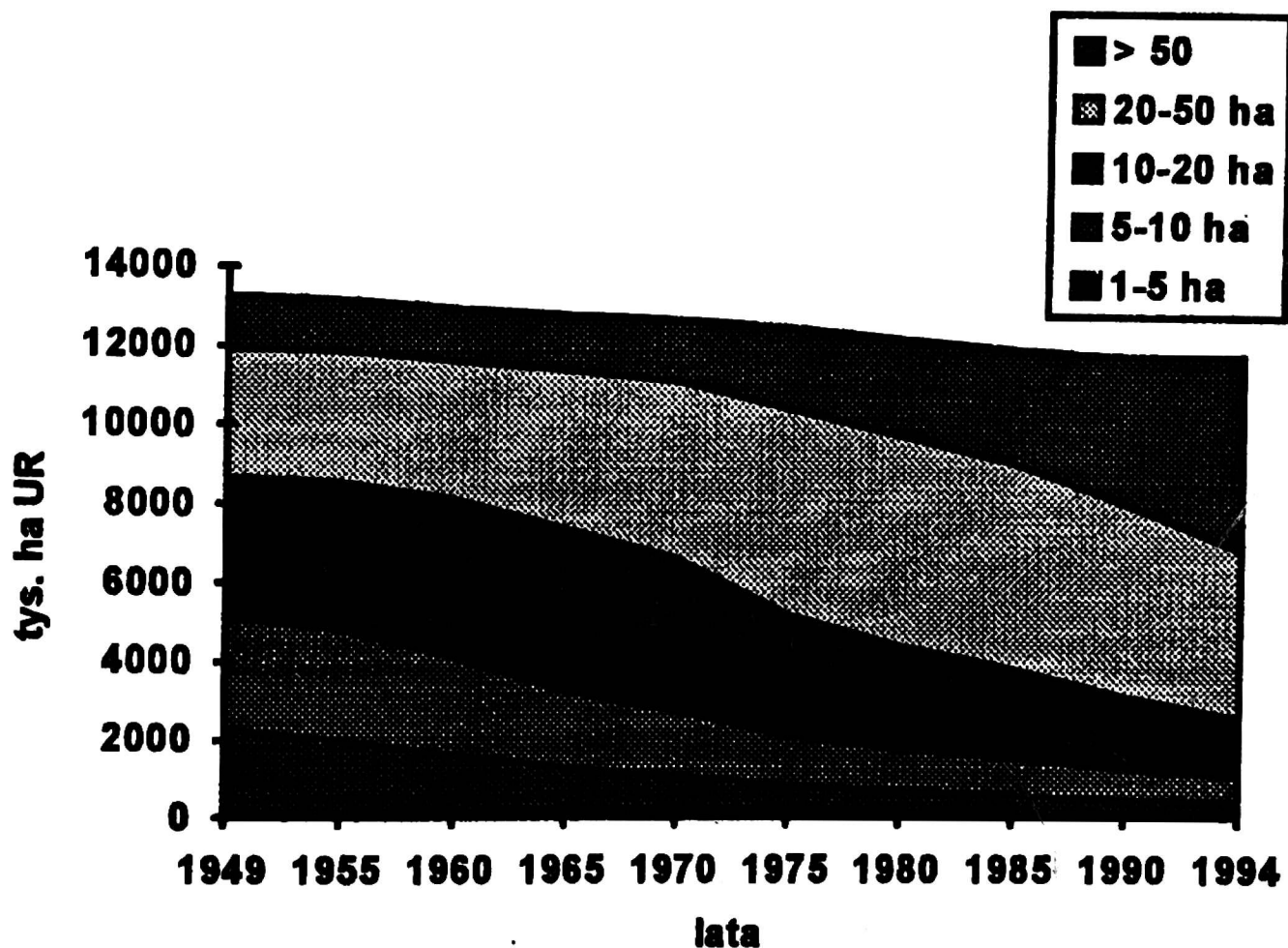
Ogółem liczba gospodarstw rolniczych w RFN zmniejszyła się o 67%.

Zmiany liczby i struktury gospodarstw w RFN ilustruje rysunek 1.

W 1994 r. największy udział w strukturze posiadania zasobów ziemi (48% ogółu powierzchni użytków rolnych) miały gospodarstwa o areale 20–50 ha. Do połowy lat

Rysunek 1. Liczba i struktura gospodarstw w RFN

Rysunek 2. Użytki rolne w RFN wg grup obszarowych

sześćdziesiątych najsilniej zarysowana była tendencja spadku liczby i łącznego obszaru gospodarstw rolniczych w grupie obszarowej 1–5 ha. Tendencje spadkowe w grupie obszarowej 10–20 ha wystąpiły później, nasilając się w miarę upływu czasu. Liczba i łączna powierzchnia gospodarstw w przedziale 10–20 ha rosły do połowy lat sześćdziesiątych, a w przedziale 20–50 ha – aż do 1979 r. Później także w tych grupach gospodarstw zarysowały się tendencje spadkowe.

Zasadniczo zmieniły się proporcje w stanie posiadania użytków rolnych w poszczególnych grupach obszarowych (rys. 2). Od 1970 r. obserwuje się dynamiczny wzrost liczby i łącznej powierzchni UR gospodarstw o areale powyżej 50 ha. W 1994 r. ta grupa obszarowa znajdowała się na pierwszym miejscu pod względem stanu posiadania użytków rolnych. Obejmowała już wówczas prawie 42% ogółu tych użytków w zachodnich landach RFN.

2.2. W porównaniu z RFN, zmiany liczby i struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w **Holandii** cechują się mniejszą dynamiką [7, 11, 14, 17]. W warunkach bardzo intensywnej produkcji rolniczej (Holandia ma najwyższą na świecie wydajność pracy, mierzoną wartością produkcji dodanej brutto na jedną osobę zawodowo czynną w rolnictwie) koncentracja ziemi przebiega tam stosunkowo łagodnie.

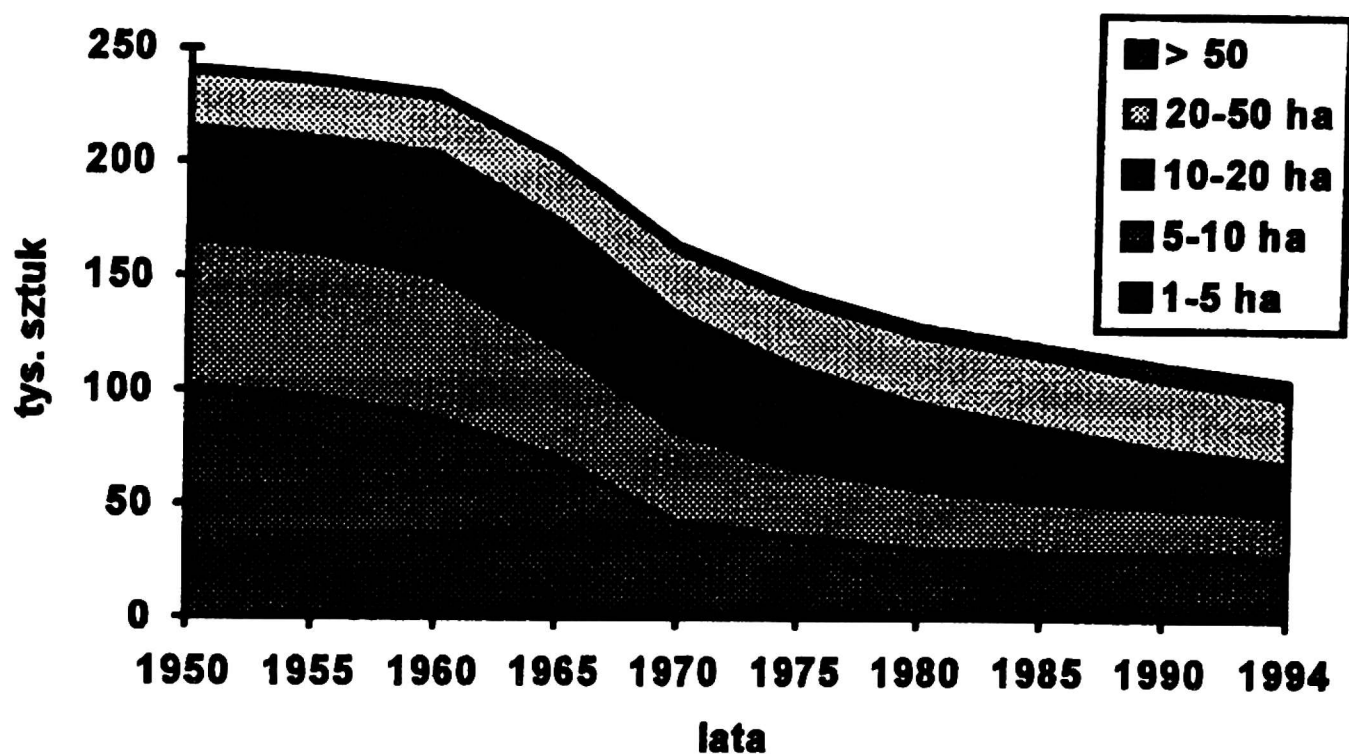
W latach 1950–1994 liczba gospodarstw w Holandii zmniejszyła się:

- w grupie obszarowej 1–5 ha – o 72%,
 - w grupie obszarowej 5–10 ha – o 71%,
 - w grupie obszarowej 10–20 ha – o 56%,
- przy jednoczesnym wzroście:
- w grupie obszarowej 20–50 ha – o 22%,
 - w grupie obszarowej ponad 50 ha – o 224%.

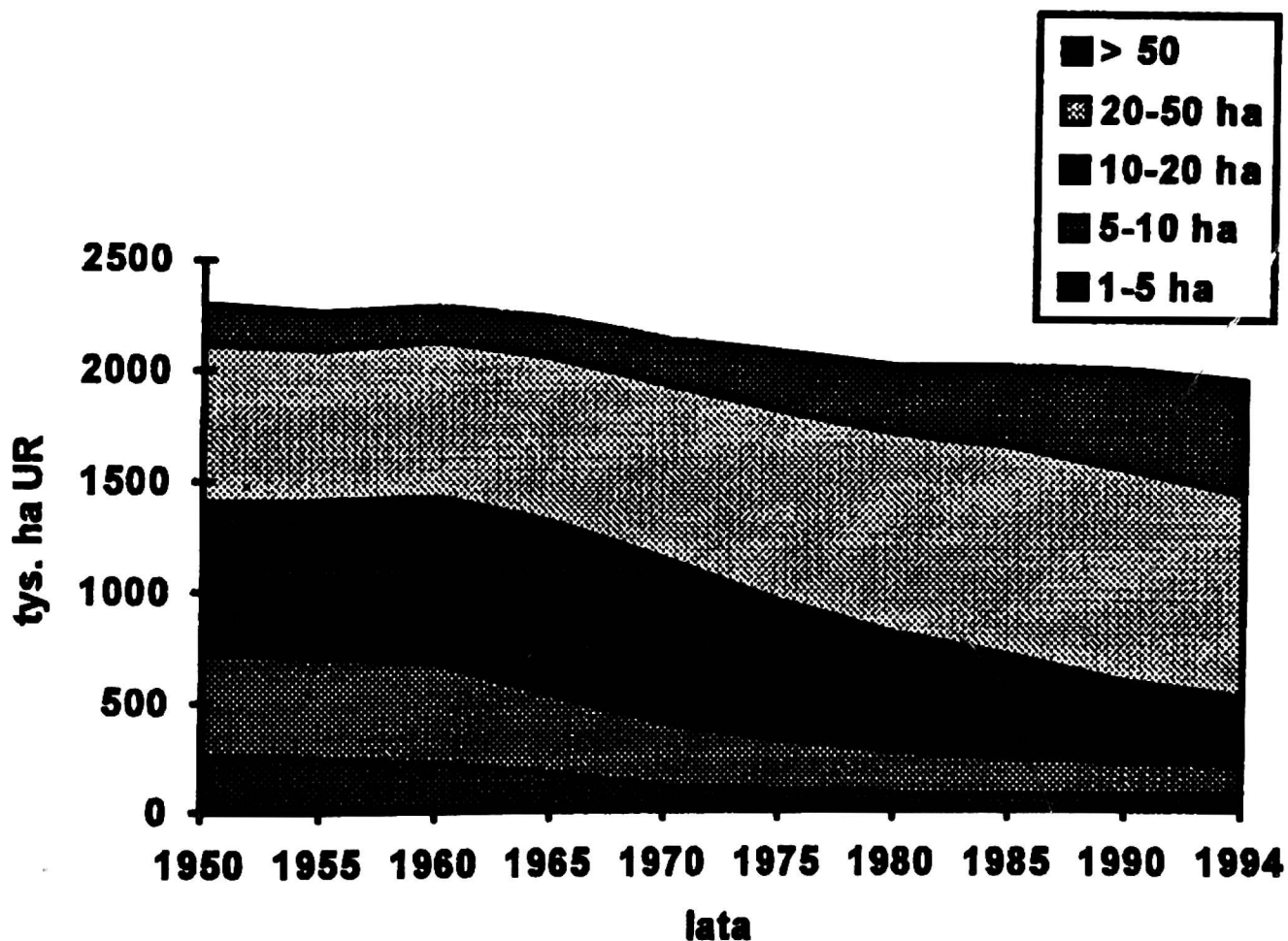
Ogółem liczba gospodarstw rolniczych w Holandii zmniejszyła się o 56%.

W ciągu czterdziestu lat łączna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o areale ponad 1 ha w Holandii zmniejszyła się o 13%, pomimo że w tym czasie zagospodarowano nowe poldery (Flevoland). Największa dynamika spadku liczby gospodarstw rolniczych w Holandii miała miejsce w latach sześćdziesiątych. Przesądził o niej znaczny spadek w grupach obszarowych 1–5 oraz 5–10 ha (rys. 3). Podobnie jak w RFN – w miarę upływu czasu – tendencja spadkowa wystąpiła także w kolejnych grupach obszarowych, obejmujących coraz większe gospodarstwa. Jednak spadek łącznego areалу gospodarstw rolniczych w grupie obszarowej 20–50 ha zaczął się w Holandii znacznie później, bo dopiero w latach dziewięćdziesiątych. Zmieniły się proporcje w stanie posiadania użytków rolnych poszczególnych grup obszarowych (rys. 4).

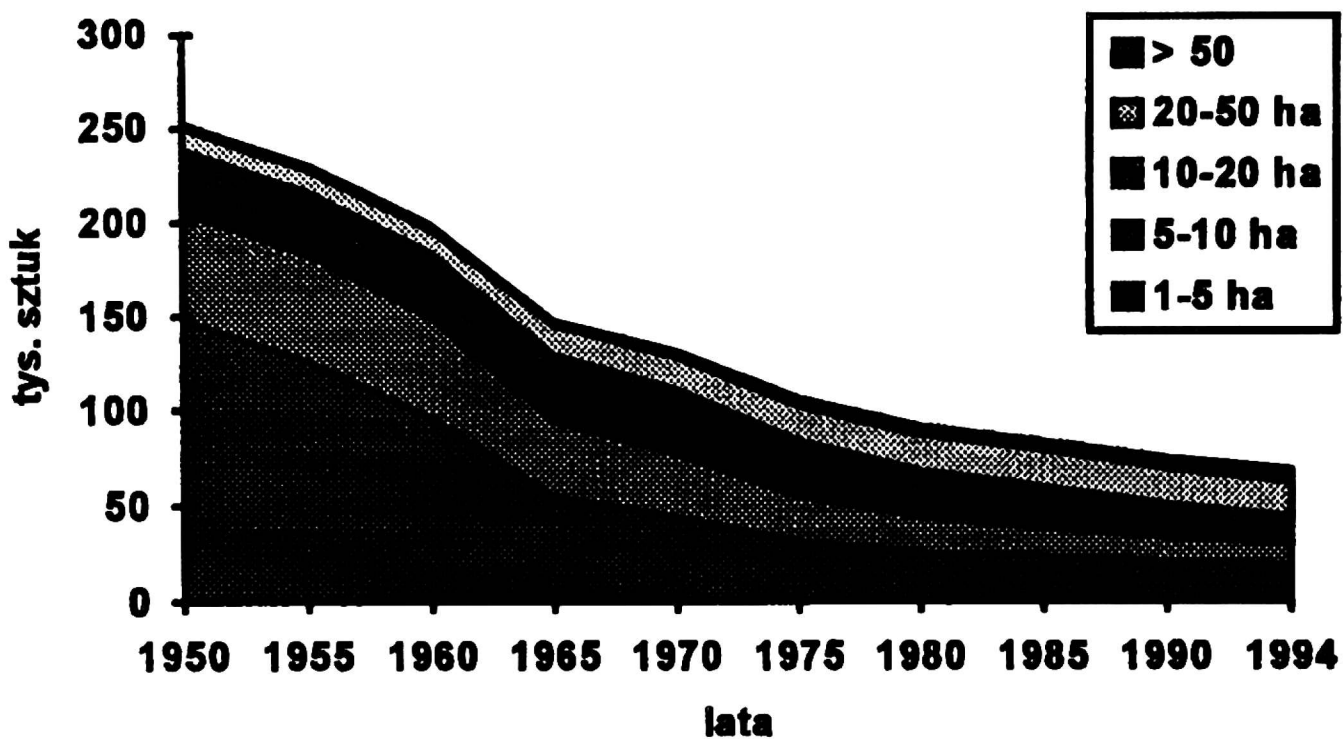
2.3. W 1950 r. **Belgia** miała bardziej rozdrobnioną strukturę gospodarstw niż RFN i Holandia [1]. Analiza danych statystycznych [7, 9, 15, 16, 17] wykazała, że przy podobnej dynamice spadku łącznego areалу użytków rolnych (o 11% w ciągu 44 lat) już w 1980 r. średni areal gospodarstwa w Belgii był podobny jak w obu wspomnianych

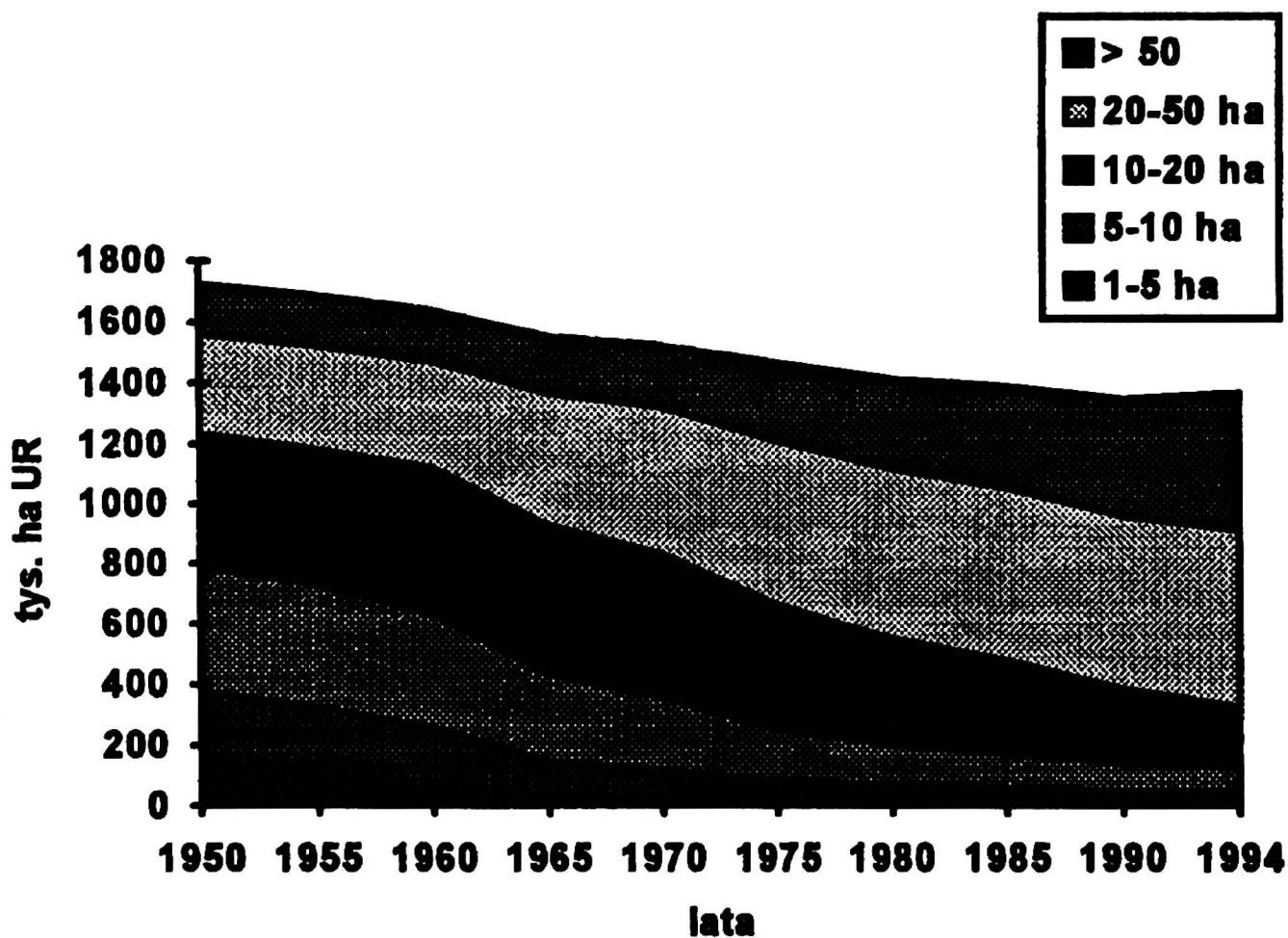
Rysunek 3. Liczba i struktura gospodarstw w Holandii

Rysunek 4. Użytki rolne wg grup obszarowych w Holandii

Rysunek 5. Liczba i struktura gospodarstw w Belgii

Rysunek 6. Użytki rolne wg grup obszarowych w Belgii

nych powyżej krajach, zaś w latach dziewięćdziesiątych – już wyższy niż w Holandii, choć niższy niż w RFN.

Ogólne tendencje zmian liczby gospodarstw rolniczych i areалу użytków rolnych były zbliżone do występujących w Holandii.

W latach 1950–1994 liczba gospodarstw w Belgii zmniejszyła się:

- w grupie obszarowej 1–5 ha – o 87%,
 - w grupie obszarowej 5–10 ha – o 81%,
 - w grupie obszarowej 10–20 ha – o 58%,
- przy jednoczesnym wzroście:
- w grupie obszarowej 20–50 ha – o 63%,
 - w grupie obszarowej ponad 50 ha – o 171%.

Ogółem liczba gospodarstw rolniczych w Belgii zmniejszyła się o 73%. Zmiany liczby i struktury gospodarstw rolniczych ilustruje rysunek 5.

Zasadniczo zmieniły się proporcje w stanie posiadania użytków rolnych w poszczególnych grupach obszarowych (rys. 6). Zmiany stanu posiadania użytków rolnych w poszczególnych grupach obszarowych przebiegały podobnie jak w Holandii. Jednak w Belgii łączna powierzchnia użytków rolnych w przedziale obejmującym gospodarstwa o areale 20–50 ha rosła jeszcze w latach dziewięćdziesiątych, podczas gdy w Holandii miała już wówczas tendencję spadkową. W 1994 r. największy udział w strukturze posiadania zasobów ziemi (43% ogółu powierzchni użytków rolnych) miały gospodarstwa o areale 20–50 ha.

2.4. W porównaniu z krajami omówionymi poprzednio, **Dania** ma znacznie bardziej zaawansowaną koncentrację ziemi [7, 8, 10, 17, 19, 20]. Areal przeciętnego gospodarstwa już w 1949 r. osiągnął taką wielkość, jaka w RFN, Holandii i Belgii wystąpiła dopiero w 1980 r. Już pod koniec lat osiemdziesiątych ponad połowa użytków rolnych w Danii mieściła się w grupie obszarowej obejmującej gospodarstwa rolnicze o areale ponad 50 ha.

W latach 1949–1994 liczba gospodarstw w Danii zmniejszyła się:

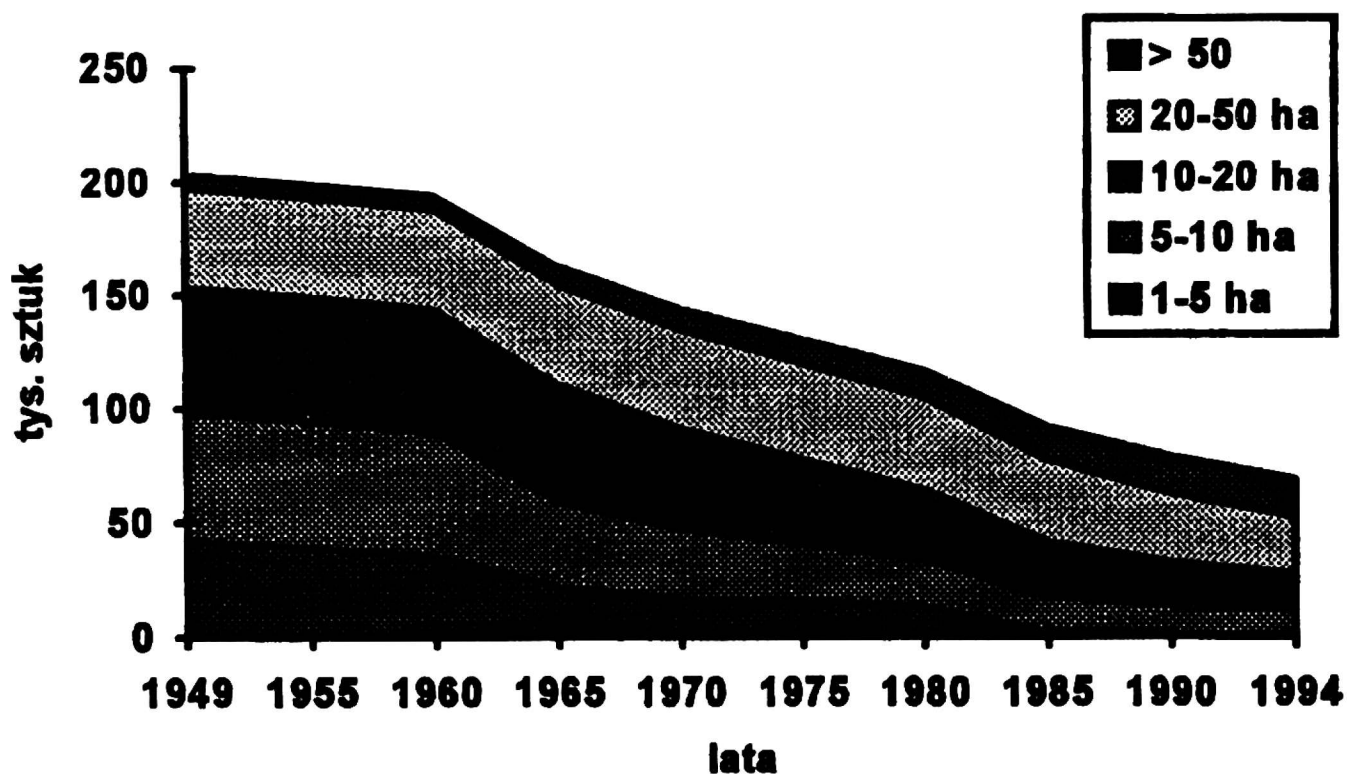
- w grupie obszarowej 1–5 ha – o 98%,
 - w grupie obszarowej 5–10 ha – o 81%,
 - w grupie obszarowej 10–20 ha – o 72%,
 - w grupie obszarowej 20–50 ha – o 43%,
- przy jednoczesnym wzroście:
- w grupie obszarowej ponad 50 ha – o 183%.

Ogółem liczba gospodarstw rolniczych w Danii zmniejszyła się o 66%.

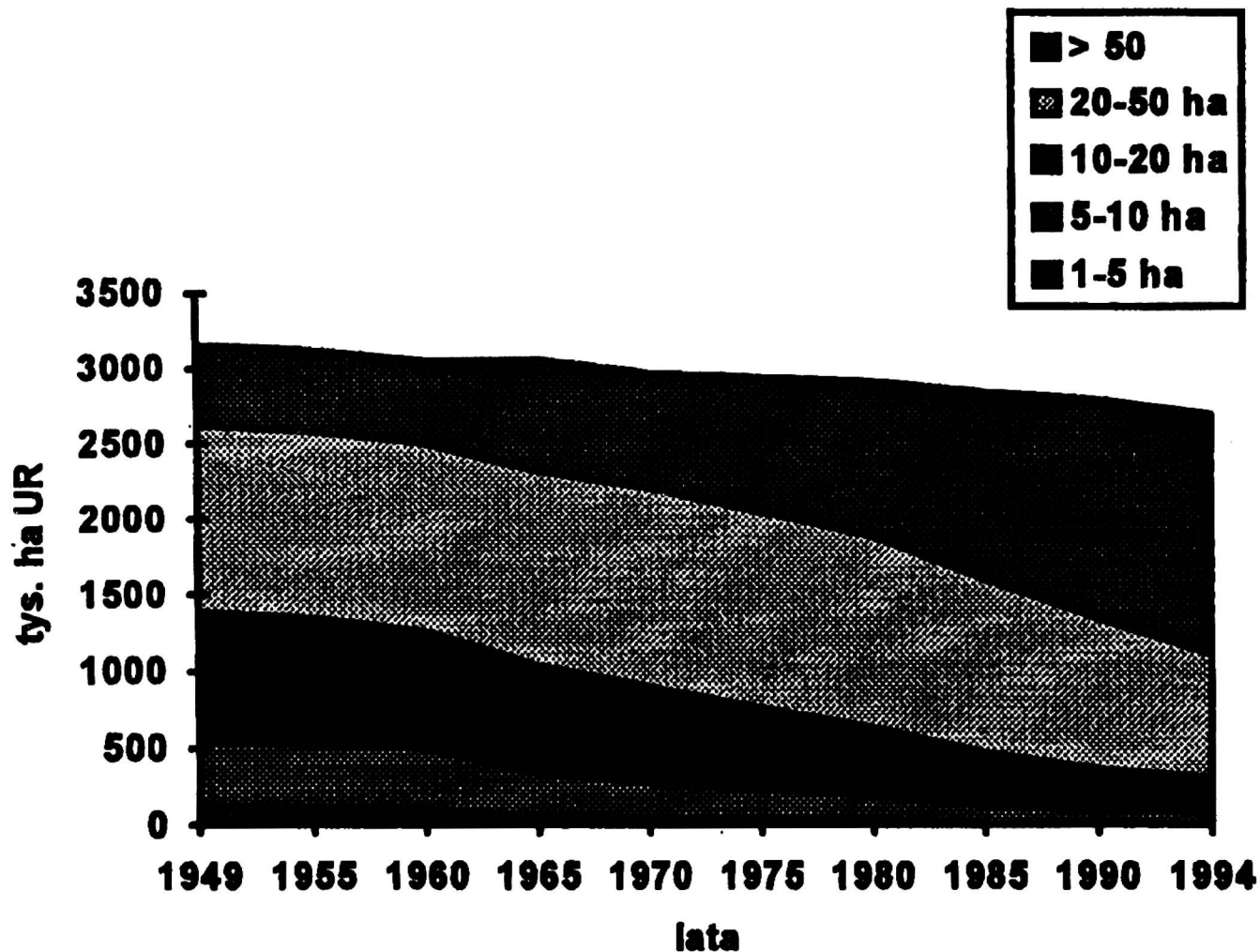
W ciągu 45 lat powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o areale ponad 1 ha zmniejszyła się w Danii o 12,5%. Dynamika spadku zasobów ziemi użytkowanych rolniczo była zatem podobna jak w krajach omówionych powyżej.

Zmiany liczby i struktury obszarowej gospodarstw rolniczych ilustruje rysunek 7.

Wyraźny spadek łącznej liczby gospodarstw rolniczych w Danii datuje się od 1960 r. W początkowym okresie był on przede wszystkim następstwem intensywnej

Rysunek 7. Liczba i struktura gospodarstw w Danii

Rysunek 8. Użytki rolne wg grup obszarowych w Danii

likwidacji gospodarstw w przedziałach obszarowych 1–5 i 5–10 ha, a w mniejszym stopniu – 10–20 ha. Już jednak w końcu lat sześćdziesiątych, czyli znacznie wcześniej niż w RFN, zaznaczył się spadek liczby gospodarstw także w grupie obszarowej 20–50 ha. Grupa ta jeszcze w 1994 r. była najsilniej obsadzona (36% ogółu gospodarstw), ale pod względem łącznego areалу użytków rolnych (29%) nie miała już dominującego znaczenia. Zmienił się stan posiadania użytków rolnych w poszczególnych grupach obszarowych (rys. 8). W 1994 r. ponad 57% ogółu użytków rolnych w Danii znajdowało się w posiadaniu gospodarstw o obszarze ponad 50 ha.

2.5. Dane dla Francji za lata 1990 i 1993 są częściowo szacunkowe. We francuskim roczniku statystycznym [3] podział na grupy obszarowe odbiega od schematu przyjętego w Unii Europejskiej. Gospodarstwa do 10 ha ujęto w tym roczniku w jednej grupie. Także rozbieżności na grupy obszarowe 10–20 i 20–50 ha trzeba było oszacować. W roczniku francuskim zastosowano podział 10–35 ha i 35–50 ha. Obliczenia ułatwiły dane o liczbie gospodarstw za 1990 r. w rozbięciu zgodnym z przyjętym w innych latach i innych krajach, zawarte w publikacji niemieckiej [17].

Podobnie jak Dania, Francja należy do krajów o stosunkowo dużej, jak na warunki zachodnioeuropejskie, koncentracji ziemi [2, 3, 7, 17].

W latach 1946–1994 liczba gospodarstw we Francji zmniejszyła się:

- w grupie obszarowej 1–5 ha – o 71%,
 - w grupie obszarowej 5–10 ha – o 84%,
 - w grupie obszarowej 10–20 ha – o 82%,
 - w grupie obszarowej 20–50 ha – o 42%,
- przy jednoczesnym wzroście:
- w grupie obszarowej ponad 50 ha – o 105%.

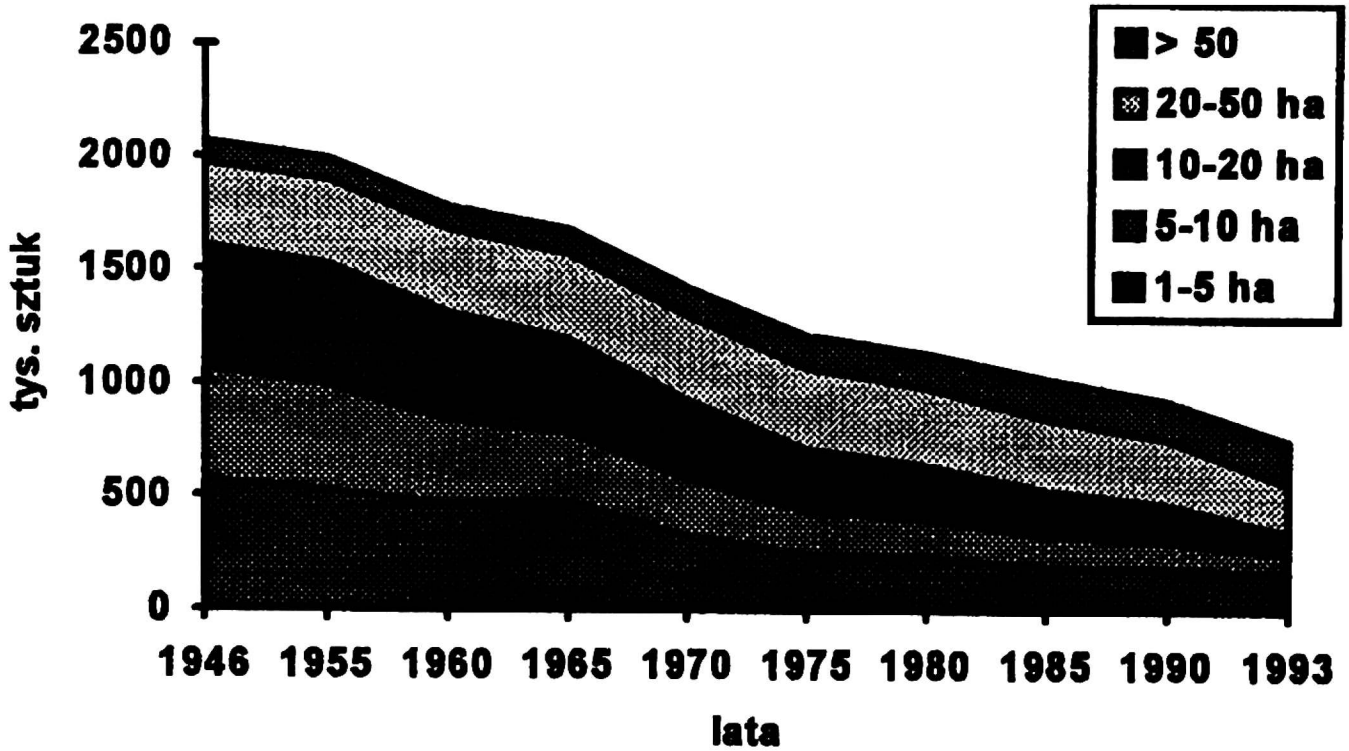
Ogółem liczba gospodarstw rolniczych zmniejszyła się o 64%.

W ciągu 47 lat powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o areale ponad 1 ha zmniejszyła się we Francji o 10%. Dynamika spadku zasobów ziemi użytkowanych rolniczo była zatem mniejsza niż w krajach omówionych powyżej.

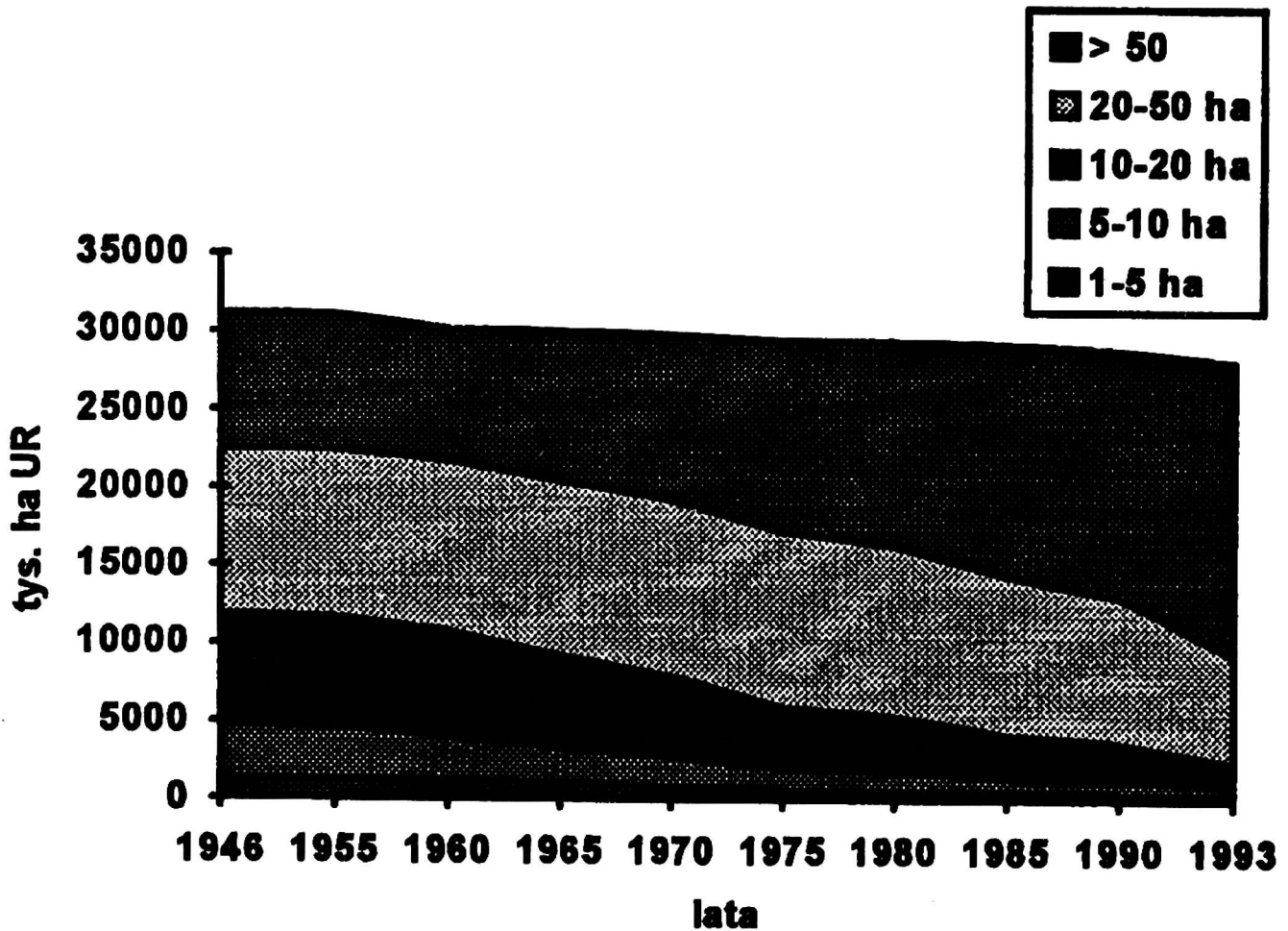
Spadek liczby gospodarstw rolniczych w grupach obszarowych 1–5 ha, 5–10 ha oraz 10–20 ha miał miejsce już od początku lat pięćdziesiątych. Liczba gospodarstw rolniczych od 20 do 50 ha miała tendencję rosnącą do 1967 r. Później zaczął się spadek. Od początku okresu objętego analizą rosła liczba gospodarstw o areale ponad 50 ha (rys. 9).

Zasadniczo zmieniły się proporcje w stanie posiadania użytków rolnych poszczególnych grup obszarowych (rys. 10). Już od 1985 r. ponad połowa użytków rolnych we Francji znajdowała się w posiadaniu gospodarstw o areale ponad 50 ha. W 1993 r. w tej grupie obszarowej mieściło się już prawie 67% ogółu użytków rolnych (nie licząc gruntów pozostających we władaniu jednostek o powierzchni poniżej 1 ha, które nie są zaliczane do gospodarstw rolniczych).

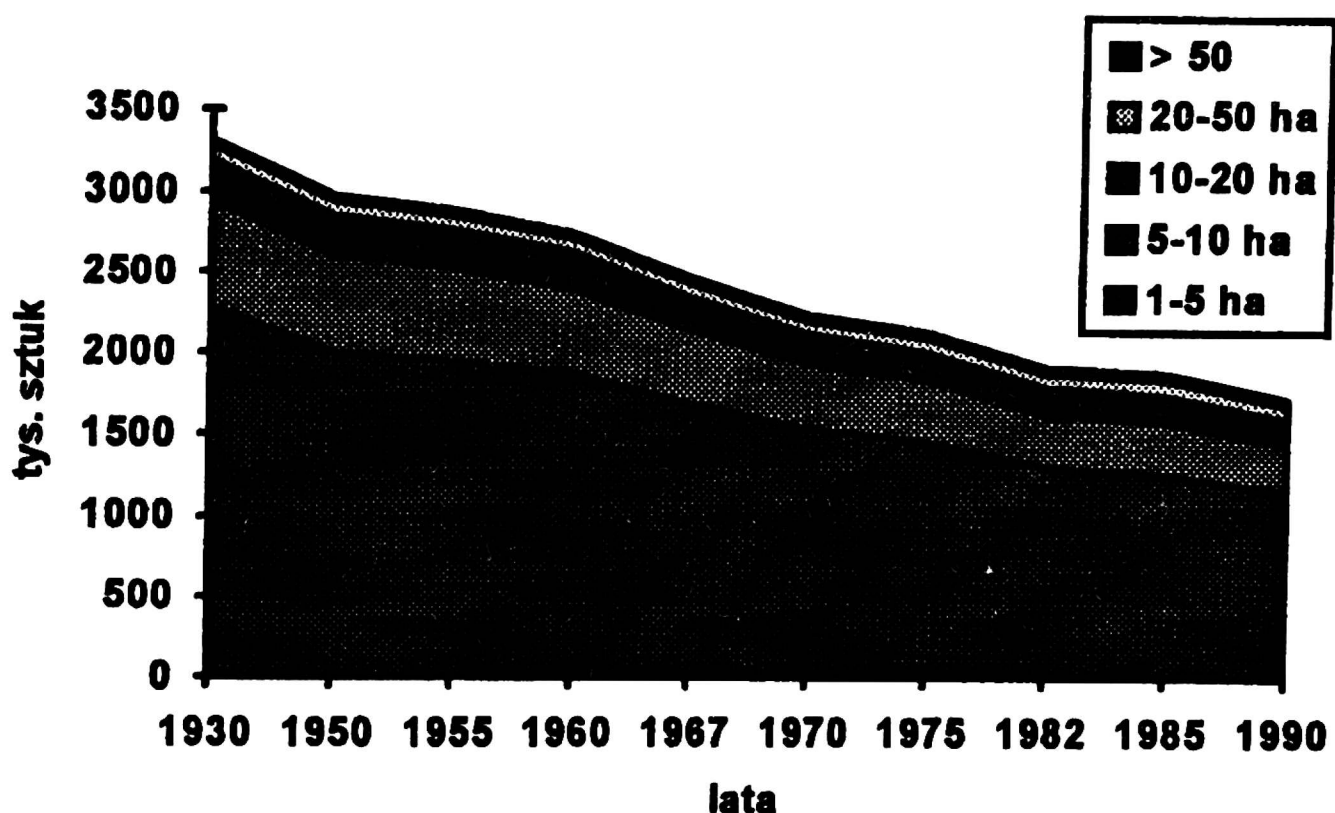
2.6. Najbardziej aktualne dane o strukturze gospodarstw rolniczych we Włoszech, publikowane w rocznikach statystycznych [4], a dotyczące okresu przed 1960 r.,

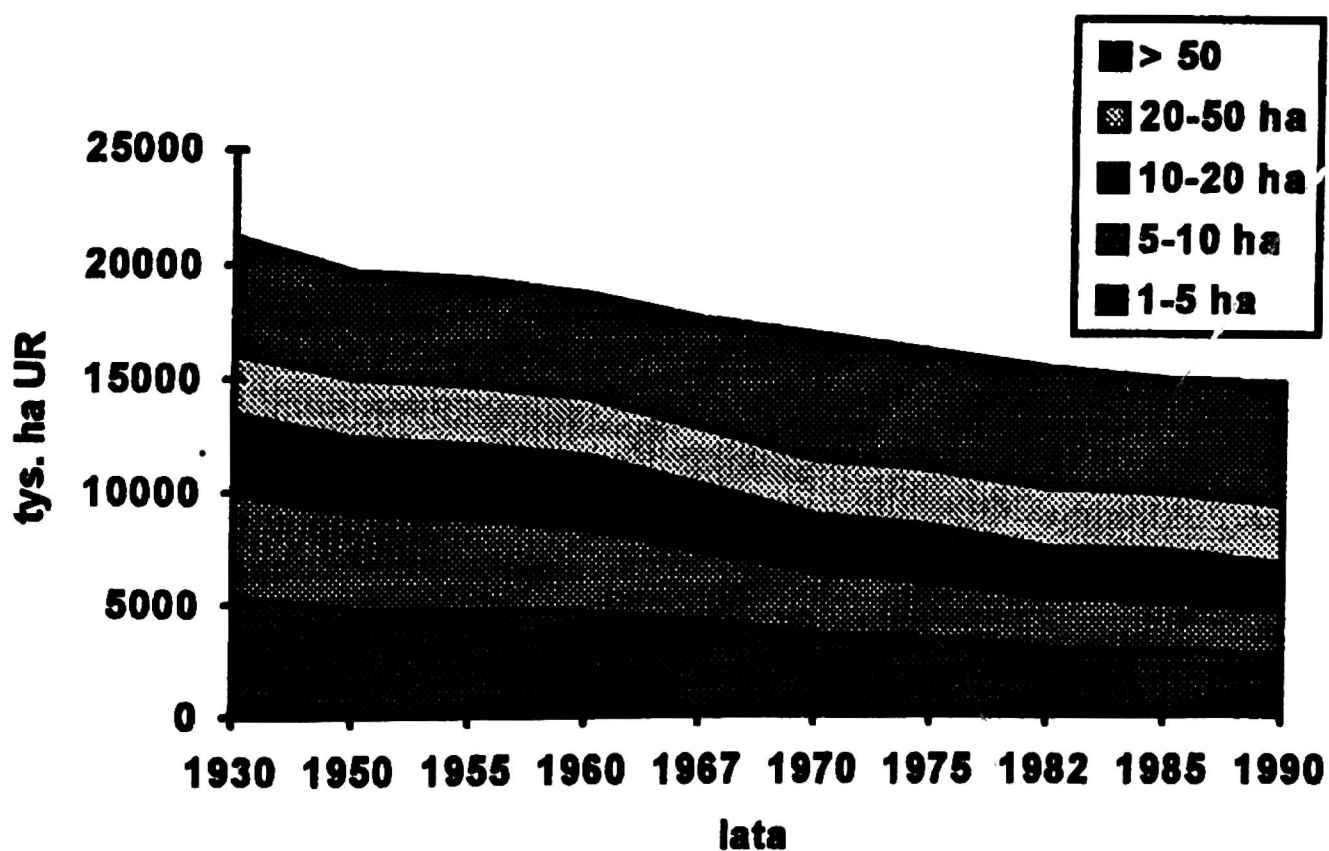
Rysunek 9. Liczba i struktura gospodarstw we Francji

Rysunek 10. Użytki rolne wg grup obszarowych we Francji

Rysunek 11. Liczba i struktura gospodarstw we Włoszech

Rysunek 12. Użytki rolne wg grup obszarowych we Włoszech

pochodzą ze spisu rolnego przeprowadzonego 1930 r. Ostatni spis rolny, którego wyniki zostały opublikowane, przeprowadzono w 1990 r. [5, 6, 17]. Dlatego przy sporządzaniu wykresów 11 i 12 wykorzystano także dane oszacowane na podstawie wyników wspomnianego spisu z 1930 r. Stosunkowo mała (w porównaniu z krajami omówionymi poprzednio) dynamika zmian struktury gospodarstw we Włoszech zmniejszyła ryzyko popełnienia poważniejszych błędów przy szacowaniu wartości za lata 1950 i 1955 metodą interpolacji na podstawie odpowiednich danych z 1930 r. i z 1960 r. Przed dokonaniem takiej interpolacji konieczne było jednak przeszacowanie danych za 1930 r. z uwagi na zmiany terytorium Włoch w wyniku II wojny światowej oraz na to, że ówczesna klasyfikacja gospodarstw bazowała nie na powierzchni użytków rolnych, lecz na powierzchni ogólnej, i stan posiadania poszczególnych grup obszarowych wyrażono także w powierzchni ogólnej.

W latach 1960–1990 liczba gospodarstw we Włoszech zmniejszyła się:

- w grupie obszarowej 1–5 ha – o 38%,
 - w grupie obszarowej 5–10 ha – o 46%,
 - w grupie obszarowej 10–20 ha – o 33%,
 - w grupie obszarowej 20–50 ha – o 1%,
- przy jednoczesnym wzroście:
- w grupie obszarowej ponad 50 ha – o 37%.

Ogółem liczba gospodarstw rolniczych we Włoszech zmniejszyła się o 37%.

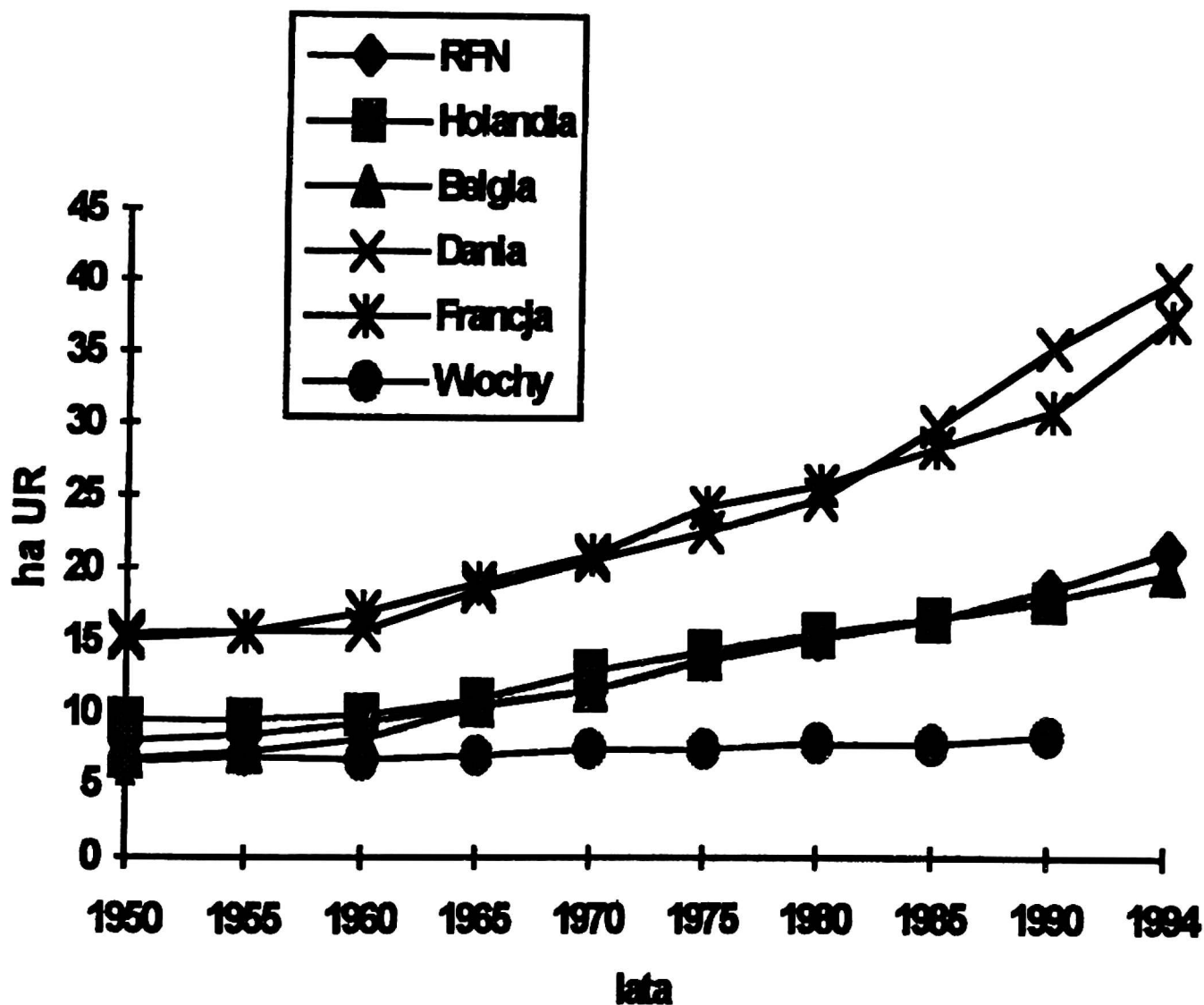
Zmiany liczby i struktury gospodarstw rolniczych ilustruje wykres na rysunku 11.

W latach 1960–1990 powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o areale powyżej 1 ha zmniejszyła się o ponad 20%. Nie zmieniły się natomiast w istotny sposób proporcje w stanie posiadania użytków rolnych poszczególnych grup obszarowych (rys. 12). Już w 1967 r. największy stan posiadania ziemi miały gospodarstwa w grupie obszarowej powyżej 50 ha (ponad 27% ogółu użytków rolnych). W 1990 r. udział tej grupy był jeszcze większy (ponad 36%), jednak na drugim miejscu pozostała grupa obszarowa 1–5 ha, mająca 18% ogółu użytków rolnych we Włoszech. Dominacja tych dwóch grup obszarowych w strukturze posiadania ziemi jest cechą charakterystyczną, odróżniającą Włochy od innych krajów objętych niniejszą analizą. W pozostałych państwach dominują bądź grupy pośrednie (10–50 ha), bądź też (Dania, Francja) – gospodarstwa o areale powyżej 50 ha.

3. Próba typologii badanych krajów na podstawie struktury obszarowej gospodarstw

Jako kryteria podziału przyjęto:

- powierzchnię użytków rolnych w przeliczeniu na jedno gospodarstwo,
- udział procentowy grup obszarowych <10 ha w stanie posiadania użytków rolnych kraju.

Rysunek 13. Średni areal gospodarstw w wybranych krajach

3.1. Pod względem średniej powierzchni użytków rolnych (wg stanu z 1990 r.) kraje objęte niniejszą analizą można podzielić na trzy grupy:

- <15 ha UR – Włochy;
- 15–30 ha UR – Holandia, Belgia, RFN;
- >30 ha UR – Francja, Dania.

Podział na grupy wg tego kryterium jest widoczny na rysunku 13.

3.2. Według udziału procentowego grup obszarowych < 10 ha w stanie posiadania użytków rolnych kraje objęte analizą można podzielić na 3 grupy:

- > 25% – Włochy (32%).
- 10–25% – Belgia (10%), RFN i Holandia (po 11%);
- < 10% – Dania (3%) i Francja (4%);

Niezależnie od przyjętego kryterium rysuje się wyraźny podział państw objętych analizą na trzy grupy. Polskę (wszystkie sektory rolnictwa) ze średnim arealem gospodarstwa 9,5 ha UR i 41% użytków rolnych w grupach obszarowych do 10 ha można byłoby zaliczyć do grupy pierwszej (z Włochami).

4. Podsumowanie

Przemiany struktury obszarowej gospodarstw mają pewne cechy wspólne, które mogą stanowić podstawę do uogólnień i jednocześnie być przydatne w prognozowaniu przyszłych przeobrażeń w rolnictwie polskim.

Analiza pozwoliła mianowicie stwierdzić, że redukcja liczby gospodarstw zaczyna się zawsze od grup obszarowych obejmujących najmniejsze gospodarstwa, a z biegiem czasu obejmuje kolejne grupy, także te, w których początkowo notowany jest wzrost.

Przemiany strukturalne w rolnictwie były i są warunkowane ogólną sytuacją gospodarczą. Zmienność koniunktury gospodarczej miała decydujący wpływ na ich przebieg. Przyszłe przekształcenia struktury obszarowej w rolnictwie polskim będą się odbywały w warunkach makroekonomicznych, różniących się zasadniczo od występujących w poprzednich dziesięcioleciach, kiedy w zdecydowanej większości badanych krajów należących do Unii Europejskiej miały miejsce istotne zmiany tej struktury.

W świetle powyższych faktów nie należy oczekiwać, że zmiany struktury obszarowej gospodarstw w Polsce będą powieleniem scenariusza występującego w którymkolwiek z badanych krajów.

Literatura

- [1] *Annuaire Statistique de la Belgique*. Tome 61, 1951. L'Institut National de Statistique.
- [2] *Annuaire Statistique de la France* 1952. INSEE.
- [3] *Annuaire Statistique de la France* 1994. Résultats de 1993. INSEE.
- [4] *Annuario Statistico dell'Agricoltura Italiana 1947-1950*. ISTAT, Roma 1951.
- [5] *Annuario Statistico Italiano*. ISTAT, Roma (odpowiednie lata).
- [6] *Compendio Statistico Italiano* 1993. ISTAT, Roma 1993.
- [7] *Landbrug Statistisk Årbog*. Eurostat, Luxembourg, 1989.
- [8] *Landbrugsstatistisk Årbog* 1993. Danmarks Statistik, København.
- [9] *Länderbericht Belgien* 1993. Metzler/Poeschel Verlag, Stuttgart.
- [10] *Länderbericht Dänemark* 1993. Metzler/Poeschel Verlag, Stuttgart.
- [11] *Länderbericht Niederlande* 1993. Metzler/Poeschel Verlag, Stuttgart.
- [12] Pawlak J. 1996. *Struktura agrarna w wybranych krajach należących do Unii Europejskiej*. SGGW, Warszawa.
- [13] Pawlak J. 1978. *Zestawienie informacji charakteryzujących rozwój mechanizacji rolnictwa w wybranych krajach*. IBMER, Warszawa.
- [14] *Statistical Yearbook of the Netherlands* 1995. The Hague, Sdu/publishers.
- [15] *Statistiques Agricoles* 1991. No. 1-2-3. L'Institut National de Statistique. Bruxelles.
- [16] *Statistiques Agricoles* 1995. Recensement Agricole et Horticole du 12 mai 1994. L'Institut National de Statistique. Bruxelles.
- [17] *Statistisches Jahrbuch* 1995 für das Ausland. Verlag: Metzler/Poeschel, Stuttgart.
- [18] *Statistisches Jahrbuch* 1995 für die Bundesrepublik Deutschland 1995.
- [19] *Statistisk Årbog* 1951. Danmarks Statistik, København.
- [20] *Statistisk Årbog* 1995. Danmarks Statistik, København.

Farm size pattern changes: Examples of some European Union Countries

Summary

During 1950–1994 the number of farms over 1 hectare decreased in FRG (the territory before unification) by 67%, in the Netherlands by 56%, in Belgium by 73%, in Denmark by 66%, in France by 64% and in Italy by 37%. The average size of farm increased from 26% (Italy) to 191% (Belgium). The reduction in numbers of farms and acreage of agricultural land has started in size groups including the smallest farms and then, step by step, has comprised the following size groups, where at the beginning an increase was observed.